

The role of security in improving the vitality of residential environments, a case study: Taqvi and Bagheri's house in Gorgan

Mahtab Esmailpour

Department of Art, Faculty of Art and Architecture, Guilan University, Rasht, Iran

Hamzeh Gholamalizadeh *

Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, Guilan University, Rasht, Iran

*Corresponding author's email address:

H.gholamalizadeh@yahoo.com

How to cite this article:

Mahtab Esmailpour, Hamzeh Gholamalizadeh, The role of security in improving the vitality of residential environments, a case study: Taqvi and Bagheri's house in Gorgan, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(2):1-8.

Abstract

Today, due to the lack of attention of designers to qualitative and psychological issues in residential spaces, the sense of vitality has decreased. People are more and more alienated from their environment and their active presence in the living environment is less visible. It seems that the security component is effective as a basic factor in promoting people's desire to be present again in physical environments. In fact, the lack of security in residential spaces has reduced the presence of residents in these spaces and as a result, lack of satisfaction and environmental vitality. Therefore, the first and most important step for the emergence of vitality in the built environment is the need to establish security in it. In this research, it is assumed that the design of physical spaces can have a significant impact on whether or not people use that space. The purpose of the upcoming research is to identify those factors that provide security in the residential space. Two native houses of Gorgan were also selected to examine the positive factors and compare them with the current conditions. This research is practical in terms of purpose. The method of collecting information is descriptive-analytical and part of it is field-based. Data analysis is also based on evaluation and logical reasoning. The findings of this research indicate that the security component plays a role as an independent variable in creating a sense of vitality and satisfaction in residential environments.

Keywords

Security, vitality, residential environment, physical environment, Gorgan

نقش امنیت در ارتقای سرزندگی محیط های مسکونی، نمونه موردی: خانه تقوی و باقری گرگان

مهتاب اسماعیل پور

گروه هنر، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

حمزه غلامعلی زاده *

استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۱

ارجاع به مقاله:

مهتاب اسماعیل پور، حمزه غلامعلی زاده، نقش امنیت در ارتقای سرزندگی محیط های مسکونی، نمونه موردی: خانه تقوی و باقری گرگان، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰؛ ۶(۲): ۱-۸.

چکیده

امروزه به دلیل عدم توجه کافی طراحان به مسایل کیفی و روانشناختی در فضاهای سکونتی، احساس سرزندگی کاهش یافته است. افراد بیش از پیش با محیط خود بیگانه شده‌اند و حضور فعال آن‌ها نیز در محیط زندگی کم‌تر دیده می‌شود. به نظر می‌رسد مولفه امنیت به عنوان عاملی اساسی در ارتقای میل افراد به حضور دوباره در محیط‌های کالبدی موثر باشد. در حقیقت فقدان امنیت در فضاهای سکونتی موجب کاهش حضور ساکنین در این فضاها و در نتیجه عدم رضایتمندی و سرزندگی محیطی شده‌است. بنابراین اولین و مهم‌ترین گام برای پدیداری سرزندگی در محیط‌های ساخته شده لزوم برقراری امنیت در آن است. در این پژوهش فرض بر آن است که نحوه طراحی فضاهای کالبدی می‌تواند در مورد استفاده قرار گرفتن و یا عدم استفاده افراد از آن فضا تأثیر بسزایی داشته باشد. هدف از پژوهش پیش‌رو شناسایی آن دسته از عواملی است که موجبات امنیت را در فضای سکونتی فراهم می‌آورد. دو خانه بومی گرگان نیز جهت بررسی عوامل ایجابی بدست آمده و مقایسه آن با شرایط کنونی انتخاب شده‌است. این پژوهش به لحاظ هدف کاربردی است. روش گردآوری اطلاعات نیز توصیفی-تحلیلی و بخشی از آن به صورت میدانی است. تحلیل داده‌ها نیز مبتنی بر ارزیابی و استدلال منطقی صورت گرفته‌است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که مولفه امنیت به عنوان متغیر مستقل در ایجاد احساس سرزندگی و رضایتمندی در محیط های سکونتی ایفا نقش می‌کند.

کلمات کلیدی

امنیت، سرزندگی، محیط مسکونی، محیط کالبدی، گرگان

۱- مقدمه

امروزه در محیط های مسکونی به دلیل عدم توجه کافی به مسایل کیفی و روانشناختی در فضا ساکنین دچار مشکلات اساسی در نحوه زندگی خود شده اند. به طور کلی مسکن نه تنها فضایی امن جهت

محفوظ نگه داشتن انسان در مقابل شرایط جوی و رفع نیازهای اولیه او می باشد، بلکه مکانی برای شکوفایی او نیز است. از عوامل ایجابی محیط ساخته شده لازم است جنبه های مختلف پاسخگوی نیاز های کاربران باشد. بنابراین اساسا مطالبه کاربر در محیط سکونتی شامل دو بخش است که مربوط به تامین نیازهای فیزیولوژیکی به عنوان

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

نقش امنیت در ارتقای سرزندگی محیط های مسکونی، نمونه موردی: خانه تقوی و باقری گرگان

سرپناه و بخش دیگر مربوط به تامین مطالبات روانشناختی است. این نیازها را می‌توان در دو دسته کمی و کیفی یا فیزیولوژیکی و روانشناختی تقسیم کرد. در سال‌های اخیر با توجه به افزایش تقاضا برای مسکن و ساخت و سازهای فراوان در ایران، کیفیت طراحی محیط‌های مسکونی کاهش پیدا کرده است [۱]. عدم ارتباط افراد با یکدیگر و کاهش کیفی روابط در سطح همسایگی موجب عدم شادابی و به عبارتی کاهش سرزندگی و نشاط در افراد و ساکنین محیط‌های مسکونی می‌گردد. در این ارتباط لازم به ذکر است که عوامل متعددی در کاهش ارتباط همسایگان با یکدیگر و نیز کاهش کیفی این روابط ایفا نقش می‌کند. یکی از این عوامل محیط کالبدی مسکن است. بحث سرزندگی در فضای معماری دربرگیرنده موارد متفاوتی است که با تامین آن موجبات افزایش رضایتمندی کاربران از محیط سکونتی خود را فراهم می‌سازد.

مؤلفه امنیت به عنوان پدیده‌ای روانشناختی در محیط زمینه ساز ایجاد حس سرزندگی و رضایتمندی ساکنین است. این مؤلفه خود دارای دسته بندی‌های گوناگونی چون امنیت اقتصادی، اجتماعی، فردی، شغلی، ملی و دیگر موارد است [۲]. تمرکز این پژوهش صرف نظر از دیگر جنبه‌های امنیت، عوامل اجتماعی و فردی آن است؛ که از طریق محیط ساخته شده و کالبدی تا حد زیادی تامین می‌شود. بنابراین به نظر می‌رسد با تامین این مؤلفه در فضا افراد به احساس آرامش خاطر در محیط دست پیدا می‌کنند. در نتیجه تامین احساس آسایش و امنیت در فضا، آن محیط برای افراد سرزنده خواهد شد. به عبارتی دیگر اگر سرزندگی افراد در محیط‌های سکونتی و بومی شهر گرگان را به عنوان مطالبه دنبال نماییم آنگاه لازم است رابطه میان عوامل مؤثر بر امنیت و سرزندگی مورد توجه قرار گیرد. بخشی از ابعاد امنیت مربوط به رعایت استانداردهای طراحی و نیازهای کمی است که در چارچوبی تحت عنوان مقررات ملی ساختمان مطرح شده است و می‌بایست مورد توجه طراحان قرار گیرد. بخش دیگر آن که دارای ابعاد ذهنی و روانشناختی می‌باشد، دارای اهمیت بیشتری است. بنابراین در این پژوهش به یافتن آن دسته از عواملی که می‌تواند در تامین جنبه‌های روانی مؤلفه امنیت تاثیر گذار باشد پرداخته می‌شود.

۲- روش تحقیق

این تحقیق از لحاظ هدف کاربردی است. گردآوری داده‌ها به صورت توصیفی-تحلیلی و بخشی از آن به صورت میدانی صورت گرفته است. در این ارتباط پس از بررسی سوابق، مفاهیم و یافته‌ها از طریق استدلال منطقی به تجزیه و ارزیابی اطلاعات به دست آمده پرداخته می‌شود.

۳- پیشینه تحقیق

به طور کلی اکثر پژوهش‌های موجود در زمینه امنیت به بررسی جرایم و بزهکاری اجتماعی پرداخته‌اند. در این رابطه جفری جرم شناس آمریکایی در نظریه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی (CPTED) به بررسی موضوع امنیت پرداخته است. این نظریه به بررسی فرم و کالبد ساختمان‌ها و مسایل شهری می‌پردازد. به

گفته‌ها او اگر محیط فرصت ایجاد جرم را فراهم نسازد جرم پدید نمی‌آید. جفری همچنین معتقد است با طراحی مطلوب محیط کالبدی می‌توان تا حد زیادی اضطراب، ترس و نگرانی افراد را کاهش داد و در نتیجه کیفیت محیط را بهبود بخشید [۳]. جین جیکوبز در کتابی تحت عنوان مرگ و زندگی در شهرهای آمریکایی به انتقاد از تفکر شهرسازی معاصر که شهرهای مطلوب را دارای کاربری‌های مجزا می‌دانست پرداخت. او نظارت مداوم کاربران در سطح شهر، فعال بودن خیابان‌ها و مرزبندی شفاف را از عوامل مورد توجه در ایجاد امنیت محیط می‌داند.

تنوع و اختلاط کاربری‌ها می‌تواند افراد متفاوت را به استفاده از آن محیط دعوت کند [۲]. اسکار نیومن نیز دو عامل اجتماعی و کالبدی را از عوامل حایز اهمیت بر امنیت محیط می‌داند. به عقیده او اندازه فضا، مشارکت ساکنین و میزان درآمد آنها می‌تواند تاثیر مستقیمی بر این مؤلفه داشته باشد [۳]. کلارک نیز در راستای تکمیل پژوهش‌های نیومن به واگذاری محیط به گروه‌های کوچک تاکید می‌کند. ویلسون و کلینگ در نظریه پنجره‌های شکسته مؤلفه امنیت را در محیط ساخته شده مورد بررسی قرار دادند. آنها وجود آشفتگی در منظر بصری را عاملی زمینه ساز در راستای ناامنی محیط می‌دانند. در حقیقت تاکید آنها به نگهداری، مراقبت و نظارت مداوم افراد از محیط خود است [۴]. جان لنگ نیز در کتاب آفرینش نظریه‌های معماری به گونه‌ای دیگر موضوع امنیت را بررسی می‌کند. به گفته او تامین امنیت و احساس آسایش روانی از طریق عواملی چون قلمرو پای، فضاهای قابل دفاع و خلوت ممکن است [۵]. کریستوفر الکساندر نیز در کتابی تحت عنوان معماری و رازجاودانگی به طور تخصصی موضوع سرزندگی را بیان می‌کند و عقیده دارد تامین امنیت در محیط می‌تواند زمینه ساز سرزندگی در آن فضا باشد. او چینش صحیح توده و فضا را عاملی جهت تامین شفافیت و در نهایت امنیت در محیط کالبدی می‌داند [۶]. بیلر در پایان نامه‌ای تحت عنوان برنامه ریزی برای امنیت فضاهای عمومی موضوع امنیت را در نگاه کلان شهری مورد بررسی قرار داد. او با مطالعه بر نحوه طراحی شهر برلین به مواردی چون مالکیت، تنوع مکان‌های مکث، نورپردازی، تنوع بصری، دسترسی و تنوع کاربری در راستای امنیت شهری اشاره می‌کند [۷].

جدول ۱- دیدگاه‌های موجود در رابطه با امنیت، مأخذ: نگارنده

ردیف	نظریه پردازان	معیارهای امنیت در محیط
۱	جفری	نظریه CPTED، تاکید بر عوامل کالبدی و فرم
۲	اسکار نیومن	اندازه فضا، عامل اجتماعی، کالبدی
۳	جین جیکوبز	نظارت و حضور مداوم کاربر، فعالیت خیابان، مرزبندی شفاف
۴	جان لنگ	خلوت، فضاهای قابل دفاع، قلمروپایی
۵	کریستوفر الکساندر	چینش مطلوب توده و فضا، خوانایی محیط
۶	بیلر	مالکیت، تنوع مکان‌های مکث، نورپردازی، تنوع بصری، دسترسی، تنوع کاربری
۷	ویلسون و کلینگ	نگهداری، مراقبت و نظارت مداوم
۸	کلارک	واگذاری محیط به گروه‌های کوچک

۴- ضرورت وجود مولفه امنیت در سرزندگی محیط

نظریه سرزندگی در حقیقت یک کیفیت شهری است. زیرا یک شهر عوامل متنوعی را در حوزه علوم رفتاری و فعالیت ها در بر می-گیرد. اما این موضوع به دلیل اهمیت آن به عنوان یکی از جنبه های کیفیت زندگی افراد در تمامی حوزه های ساخت چون محیط-های مسکونی نیز قابل بررسی است. کوین لینچ یکی از اولین نظریه پردازانی است که موضوع سرزندگی را در حوزه شهری مورد بررسی قرار داده است. او در این رابطه به ۷ مولفه کارآمد جهت ارتقا سرزندگی اشاره می کند که شامل معنی، تناسب، دسترسی، نظارت، اختیار، کارایی و عدالت است. جین جیکوبز نیز ۴ عامل محدوده بیش از دو کارکرد اصلی، بلوک های کم ارتفاع، منطقه ترکیبی از ساختمان هایی با سن و شرایط متفاوت، تراکم کافی مردم صرف نظر از علت حضور و خوانایی را از عوامل اساسی در این راستا می داند [۸]. یان بنتلی در کتابی با عنوان محیط های پاسخده به بررسی کیفیت فضاهای شهری و همگانی می پردازد. او در این راستا به ۷ عامل نفوذپذیری، تنوع، قابلیت شخصی سازی، غنا، سازگاری بصری و خوانایی اشاره می کند. بنتلی وجود این عوامل را زمینه ساز ارتقای کیفیت محیط می داند [۹]. چارلز لاندی ۹ معیار موثر را در راستای سرزندگی معرفی می کند که شامل تراکم مفید افراد، تنوع، دسترسی، ایمنی و امنیت، هویت و تمایز، خلاقیت، ارتباط و تشریک مساعی، ظرفیت سازمانی و رقابت است [۱۰]. دکتر کوروش گلکار نیز در مقاله ای تحت عنوان نشاط و سرزندگی در شهر به کمک طراحی شهری، ۱۶ مولفه را در جهت بهبود کیفیت محیط و سرزندگی موثر می داند. مولفه های خوانایی، شخصیت بصری، حسن زمان، غنای حسی، رنگ تعلق، آموزشی، نفوذپذیری و حرکت، اختلاط کاربری و فرم، همه شمول بودن، کیفیت عرصه همگانی، آسایش اقلیمی، ایمنی و امنیت، انعطاف پذیری، همسازی با طبیعت، انرژی - کارایی و پاکیزگی محیطی، پدیده ای به نام کیفیت طراحی شهری را می آفرینند. بنابراین با نگاهی به نظرات و موارد عنوان شده توسط نظریه پردازان و معماران می توان دریافت که عواملی چون خوانایی، نظارت و ایمنی در تمامی آن ها مشترک هستند. این موضوع میزان اهمیت وجود مولفه امنیت در ارتقای حس سرزندگی محیط را به خوبی عنوان می کند [۱۱].

جدول ۲ دیدگاه های موجود در سرزندگی، مأخذ: نگارنده به اقتباس از [۸]

ردیف	نظریه پردازان	نظریه ها در حوزه سرزندگی
۱	کوین لینچ	معنی، تناسب، دسترسی، نظارت، اختیار، کارایی، عدالت
۲	چارلز لاندی	تنوع، دسترسی، ایمنی، امنیت، هویت، خوانایی، خلاقیت، مشارکت، ظرفیت سازمانی
۳	کوروش گلکار	خوانایی، شخصیت بصری، حسن زمان، غنای حسی، رنگ تعلق، آموزشی، نفوذ پذیری، تنوع کاربری و فرم، تنوع کاربری، آسایش اقلیمی، ایمنی، امنیت، انعطاف پذیری، سازگار با محیط، تنوع فعالیت ها
۴	جین جیکوبز	تنوع در فرم، تنوع در کاربری، بلوک ها کوتاه، حضور مردم، خوانایی، تنوع فعالیت ها
۵	بنتلی	نفوذپذیری، تنوع، قابلیت شخصی سازی، غنا، سازگاری بصری و خوانایی

۴-۱- مفهوم سرزندگی

احساس سرزندگی در حقیقت یک درک حسی و نوعی کیفیت ذهنی است. این کیفیت با واژه نشاط، شادمانی و حیات هم معنی است. این واژه حول مفهوم vitality است و می توان آن را جایگزین واژه کیفیت زندگی دانست. به طور کلی اهمیت وجود سرزندگی به حدی است که نه تنها در حوزه های سکونتی بلکه در حوزه کلان شهری نیز مطرح است. این واژه اولین بار توسط فیلسوف بزرگ سقراط مطرح گردید. او هدف اساسی ایجاد شهر و محیط زیستی انسان را تامین سرزندگی او می دانست [۱۲].

۴-۲- سرزندگی و امنیت

به طور کلی سرزندگی حاصل تامین برخی نیازهای کمی و کیفی انسانی می باشد که یکی از اساسی ترین آن ها حفظ امنیت ساکنین فضا است. امنیت به عنوان یکی از نیازهای مورد اهمیت در دسته بندی مدل مازلو عنوان شده است. به گونه ای که بعد از رفع نیازهای اولیه و فیزیولوژیکی انسان قابل توجه است. این مولفه در واقع پدیده ای روانشناختی-اجتماعی است که به مفاهیمی چون ثبات، پایداری، نظم، رهایی از ترس و نگرانی، حمایت و دیگر عناوین مرتبط است. این کیفیت در حقیقت پدیده ای عینی و ذهنی است به گونه ای که تمامی انسان ها از ابتدای خلقت خود به آن گرایش دارند. همانند کودکی که هنگام بازی، غذا خوردن و دیگر اعمال روزانه خود نیازمند تامین امنیت روانی است تا پدیده ای آرامش او را به هم نزند. به گفته آبراهام مازلو در کتاب انگیزش و شخصیت، انسان نیازمند محیطی سازمان یافته با برنامه ریزی دقیق است تا در آن به رشد و شکوفایی دست پیدا کند. وجود آشفستگی و نا بسامانی در جامعه موجب اضطراب و نگرانی او می شود. به گونه ای که جنبه های روانی این موضوع می تواند از درد جسمانی در او نیز بیشتر باشد. این موضوع در فضای سکونتی به عنوان مکان امنی که انسان بیشتر اوقات خود را در آن می-گذراند دارای اهمیت چشم گیری است [۱۳].

۵- عوامل تاثیر گذار بر امنیت محیط

با توجه به نظریه های موجود در حوزه امنیت و سرزندگی که در قالب جدول ۱ و ۲ عنوان شد، یکی از عواملی که موجبات امنیت را در محیط کالبدی فراهم می سازد وجود شفافیت در محیط و خوانایی است. این مولفه با از بین بردن ابهامات و سردرگمی ها، در محیط خاصیت دعوت کنندگی ایجاد می کند. خوانایی در دو سطح فرم کالبدی ساختمان و الگوهای فعالیت جاری در آن مطرح است. زمانی که یک محیط برای تمامی افراد قابل دسترس و شفاف باشد و حرکت پیاده در آن قطع نشود آن محیط تبدیل به مکانی امن برای افراد می شود. این نظریه که به نفوذپذیر بودن یا نبودن یک محیط اشاره دارد می تواند بستری مناسب برای وقوع فعالیت های اجتماعی و رضایتمندی در ساکنین باشد. به طور کلی مجموعه های کوچکتر امکان نفوذپذیری بیشتری را نسبت به مجموعه های کلان تامین می کنند [۱۴]. این موضوع که توسط نیومن و کلارک نیز مطرح شد به تقسیم یک مجموعه کلان به بخش های خردتر در راستای ارتقای میزان کنترل افراد اشاره دارد [۴]. بحث قلمروپایی، فضای قابل دفاع و خلوت یا محریمیت که جان لنگ به وجود آن تاکید می کند،

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

موجبات تعلق داشتن به منطقه ای خاص را فراهم می آورد. در نتیجه افراد احساس مالکیت بیشتری نسبت به منطقه خود دارند و برای نگهداری از آن تلاش می کنند. بنابراین هر فرد و یا گروهی خاص مسئولیت برقراری امنیت در ناحیه متعلق به خود را دارد. به عقیده لنگ عوامل مذکور علاوه بر تامین امنیت در نهایت موجبات خودشکوفایی و عزت نفس در افراد را نیز فراهم می آورند [۵]. نظارت مداوم توسط افراد حاضر در محیط می تواند محیط را از احتمال بروز جرم عاری سازد. همانگونه که اسکار نیومن در کتابی تحت عنوان فضاهای قابل دفاع به لزوم دیدن و دیده شدن افراد در فضا تاکید می کند. او این عامل را در جهت افزایش حس اطمینان در فضا مورد اهمیت می داند [۷]. بنابراین عوامل مذکور می تواند زمینه ساز وجود امنیت در فضای کالبدی باشد. در ادامه به تعریف هر یک از این عوامل به صورت جداگانه پرداخته می شود.

۵-۱- خوانایی

خوانایی کیفیتی کالبدی است که موجبات قابل درک شدن و به خاطر سپردن فضا توسط مردم را فراهم می آورد [۱۵]. اینکه مردم چگونه نسبت به طرح بنايي قضاوت می کنند ناشی از میزان شفافیت و خوانایی آن است. از جمله مهم ترین عواملی که می بایست در ارتباط با خوانایی در نظر گرفته شود، چینش مناسب توده و فضا است. بدین گونه که در صورت وجود تناسب و طراحی مناسب بین آن ها، خوانایی و شفافیت فضا افزایش می یابد. زمانی که یک بنا به ویژه فضای باز آن خوانا باشد، فضاهای گمشده کمتری خواهد داشت. بنابراین افراد تمایل بیشتری به حضور در این فضاها خواهند داشت و به همین ترتیب مکان های مستعد ناامنی نیز کاهش پیدا می کنند [۱۴].

۵-۲- روشنایی

به گفته کریستوفر الکساندر انسان به طور فطری به نور و روشنایی گرایش دارد. کاربر ترجیح می دهد در فضایی قدم بردارد که دارای روشنایی مناسب جهت درک و احساس آسایش است [۱۶]. بنابراین یکی از ملموس ترین عواملی که امنیت را فراهم می آورد، روشنایی مناسب فضا است. مکان های گم شده در تاریکی به طور کلی محیطی ناامن هستند و زمینه جرم و بزه را فراهم می آورند. در مجموعه های مسکونی که شب هنگام ساکنین در فضای داخلی خانه ها به سر می برند، فضاهای گمشده و تاریک از جمله این مکان ها هستند. بنابراین زندگی در محدوده چنین فضایی برای انسان همیشه با نگرانی و ترس همراه است. فراهم سازی حداقل میزان روشنایی به منظور رویت پذیری در فضا احساس حمایت توسط بیننده و در نتیجه امنیت را به وجود می آورد. روشنایی علاوه بر تامین امنیت و کاهش بزهکاری به جهت یابی، تشخیص موقعیت و دلپذیری فضا نیز کمک شایانی می-کند [۸].

۵-۳- چشم ناظر

فضاهای عمومی و نیمه عمومی که محلی برای حضور همه افراد است می تواند مکانی برای ارتکاب جرم و ناامنی نیز باشد. زیرا خارج از حریم خانه است و کنترل خانواده بر آن بسیار کمتر است. در شرایطی که این فضاها قابل رویت نباشند و به درستی تعریف نشده باشند،

زمینه ناامنی را فراهم می سازند. لذا برای اجتناب از این موضوع می بایست مقابل دیدگانی قرار گیرند که بر آن نظارت کنند. در خیابان ها و محوطه های مسکونی، پنجره ها چشمان ناظر بر آن هستند. فردی که بر روی بالکن خانه خود و یا پشت پنجره ایستاده، می تواند اتفاقات بیرون را ببیند و در صورت بروز حادثه به موقع اقدام کند. اگر تراس ها حذف شوند فضاهای بی دفاعی به وجود می آید که کیفیت زندگی شهری را نیز مورد حمله قرار می دهد. جین جیکوبز در نظریه چشمان، بر گشودن چشم ناظر به خیابان جهت بالا بردن امنیت و کنترل محیط تاکید می کند. تعیین مرز بندی شفاف و خوانا میان خیابان و استفاده مداوم پیاده راه ها توسط کاربران از دیگر مواردی است که جیکوبز به آن اشاره می کند [۴].

شکل ۱ چشم ناظر به معبر در مجموعه تقوی گرگان، مأخذ: نگارنده

شکل ۲ چشم ناظر به معبر در مجموعه تقوی گرگان، مأخذ: نگارنده

۵-۴- تقسیم اجزا

وسعت زیاد یک مجموعه به طور کلی کنترل بر آن را دشوار می کند. چرا که بسیاری از نقاط کور و خارج از دید می ماند و یا فاصله آنقدر زیاد است که درک درستی از اتفاقات را فراهم نمی آورد. بنابراین تبدیل یک مجموعه مسکونی بزرگ به بخش های کوچک تر می تواند ارتباطات آن شبکه را تقویت کند. با خرد کردن فضا، درک افراد از آن بیشتر شده و همچنین نسبت به محیط خود احساس مالکیت بیشتری پیدا می کنند. در نتیجه تمایل برای حضور و مشارکت به عنوان عضوی فعال در جهت نگهداری و مراقبت از محیط کالبدی افزایش پیدا می کند. ساختارهای پراکنده در مقابل این نوع تقسیم بندی قرار دارند، به گونه ای که هیچ مرز شفافیتی بین محیط های کالبدی وجود ندارد و افراد جز در منزل انفرادی خود به محیط خارج از آن تعلق نخواهند داشت. هرچه اندازه یک فضا بزرگ تر بوده به

گونه‌ای که قابل تشخیص و شخصی‌سازی نباشد حکم فضایی بی-صاحب را خواهد داشت و بنابراین هیچ فردی از آن مراقبت نمی‌کند. زمانی که تمایل افراد به مشارکت و حضور در فضایی کمتر باشد، نظارت و کنترل نیز از روی آن برداشته می‌شود. به همین ترتیب امنیت آن محیط از بین می‌رود [۱۷].

شکل ۳- محله قدیمی نعلبندان در شهر گرگان [۱۸]

معماری قدیم ایران عناصر متنوعی چون هشتی، جلوخان و نحوه سلسله مراتب فضایی تامین‌کننده حریمیت در فضا بود. این عناصر فضاهای عمومی و خصوصی یک خانه را به خوبی تفکیک می‌ساختند [۲۱]. به طور کلی حریمیت دارای ۴ حالت است. حالت اول تنهایی و خلوت که خصوصی‌ترین حالت حریمیت است. حالت بعدی فضای مصنوعی می‌باشد که عمومی نشده است. حریمیت عمومی در فضای عمومی و فعالیت‌های عمومی رخ می‌دهد. بدین معنی که حتی در فضاهای باز و بسته عمومی نیز می‌بایست قابلیت حفظ آن و جلوگیری از ورود غریبه وجود داشته باشد. حالت نهایی و حساس‌ترین نوع حریمیت نیز حریمیت روانی است. در تعیین درجات حریمیت و حفظ و نگهداری آن سلسله مراتب دسترسی به فضا و بحث اشراف دارای اهمیت ویژه‌ای است [۸].

شکل ۵ وجود فیلتر ورودی و تفکیک بخش‌های اندرونی و بیرونی در خانه باقری گرگان [۲۲]

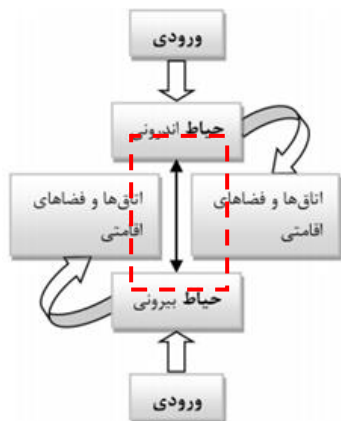
شکل ۴- ساختار پراکنده و فاقد مرز شفاف تهران [۱۹]

۵-۵- قلمروپایی

مفهوم قلمروپایی در کنار مفهوم مالکیت و شخصی‌سازی معنا می‌یابد. بدین صورت که به دلیل داشتن مالکیت بر چیزی یا جایی، انسان و حتی حیوان احساس داشتن قلمرویی نسبت به آن را دارد. این قلمرو می‌تواند محدوده‌ای خاص را مشخص کند که در صورت تجاوز غریبه به آن، احساس خطر کرده و ناامن شود. به گفته آلمن کنترل قلمرو با در اختیار گرفتن فضایی خاص به واسطه نشانه گذاری در محدوده‌ای مشخص امکان‌پذیر می‌شود [۵]. این قلمرو می‌تواند خصوصی، نیمه خصوصی، نیمه عمومی و عمومی باشد. همچنین قلمروها می‌بایست دارای تقسیم‌بندی مناسب، نماد یا نشانه‌هایی از مالکیت شخص بر آن‌ها باشند تا امنیت در آن‌ها احساس شود. قلمروهای نیمه عمومی و عمومی نیز می‌بایست برای ساکنان قابل رویت باشند تا در صورت وجود خطر، افراد سریعاً اقدام نمایند [۲۰].

۵-۶- حریمیت

از جمله مهم‌ترین مسائلی که در بسیاری از جوامع مطرح می‌باشد، موضوع حریمیت است. این عامل به شکل‌های مختلف و درجات متنوع بروز می‌کند و به شدت وابسته به فرهنگ است. در جوامع اسلامی، حساسیت بر این موضوع بیشتر است. به گونه‌ای که حفظ آن نشانه احترام گذاشتن و شایسته دادن به کاربر فضا است. در

نمودار ۱ نقش حریمیت در تفکیک فضاهای اندرونی و بیرونی خانه های گرگان [۲۲]

۵-۷- نفوذپذیری

نفوذپذیری به معنای رجوع یا عدم رجوع به یک مکان است. این عامل تعدد راه‌های موجود که مخاطب را به مقصد می‌رساند، نمایش می‌دهد. جهت نفوذپذیر بودن یک مجموعه، مسیرهای موجود در آن می‌بایست قابل رویت و خوانا باشند. از جمله عواملی که نفوذپذیری

را کاهش می‌دهد، مقیاس‌های بزرگ در به کارگیری سلسله مراتب، سازماندهی فضایی و جدایی سواره و پیاده است. لازم به ذکر است که نفوذپذیری شامل جنبه‌های بصری و کالبدی می‌شود. مهم‌ترین عاملی که در ارتباط با نفوذپذیری مطرح می‌شود، قابلیت کنترل آن است. بدین گونه که علاوه بر ایجاد حس دعوت کنندگی می‌بایست از ورود بیگانگان نیز ممانعت به عمل آورد. بنابراین در وهله اول تعدد راه‌های ورود به نسبت کل مجموعه می‌بایست محدود و کنترل شود [۱۴].

شکل ۶ محدودسازی و کنترل دید در عین وجود نفوذپذیری در خانه باقری گرگان، مأخذ: نگارنده

شکل ۷ محدودسازی و کنترل دید در عین وجود نفوذپذیری در خانه باقری گرگان، مأخذ: نگارنده

۵-۸- حذف فضاهای غیر قابل دفاع

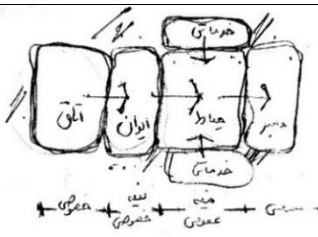

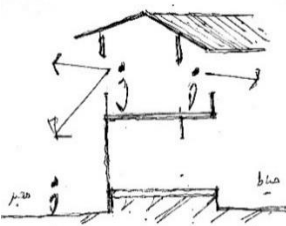
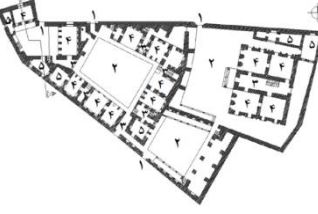
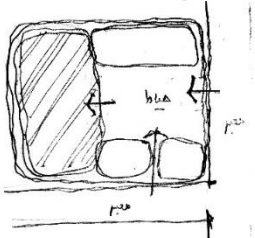

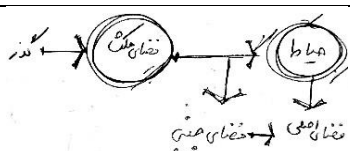
جان لنگ در کتاب آفرینش نظریه‌های معماری در رابطه با امنیت به فضاهای قابل دفاع اشاره می‌کند. این نوع فضاها تشخیص و کنترل انواع فعالیت‌ها را برای کاربران تسهیل می‌کنند. بر اساس گفته‌های اسکار نیومن در کتابی تحت عنوان فضاهای قابل دفاع، این دسته از فضاها به خودکفایی مردم تاکید دارند. بدین معنا که وجود این فضاها، به میزان مشارکت مردم برای کاهش جرم و همچنین برقراری امنیت در این مناطق بستگی دارد. به عقیده او همچنین فضاهای قابل دفاع دارای مرزها و موانع نمادین، سلسله مراتب روشن و فرصت‌های نظارتی هستند. این فضاها می‌بایست دارای تراکم متوسط باشند تا

به عنوان فضایی آشنا شناخته شوند و ساکنان بتوانند آن را در دست بگیرند [۵]. راجر ترانسیک نیز فضاهای غیرقابل دفاع را فضایی می‌داند که از آن‌ها به اندازه کافی استفاده نمی‌شود. این فضاها در حقیقت هیچ‌گونه اثر مثبتی بر محیط و کاربر ندارند و به طور کلی دارای مرزبندی ضعیفی هستند. فضاهای غیر قابل دفاع ویژگی‌های دیگری از جمله کمبود نور و روشنایی، رویت پذیری محدود، بی‌نظمی فیزیکی، نظارت کم، کنج و گوشه‌های نامناسب، پیچ و خم‌های زیاد، محصوریت، عدم وجود مرز و محدوده، توالی و امتدادهای زیاد، تراکم ساختمانی نامناسب، عدم حضور یا استفاده مستمر، ازدحام یا خلوت نامتعادل و بی‌نظمی فعالیتی را دارا می‌باشند [۲۳].

۶- بررسی عوامل ایجابی امنیت در معماری بومی گرگان

دو خانه بومی شهر گرگان به نام‌های خانه تقوی و باقری به عنوان نمونه‌های مورد مطالعاتی در این پژوهش انتخاب شده‌اند. هدف از گزینش این بناها بررسی عوامل ایجابی امنیت در بناهای قدیمی و مقایسه آن با فضاهای سکونتی کنونی است. این ۲ بنا در محله نعلبندان گرگان که یکی از قدیمی‌ترین محلات این شهر می‌باشد قرار دارند. ساخت بناها متعلق به دوران قاجار است و ثبت میراث فرهنگی استان می‌باشند [۲۴]. به طور کلی خانه‌های بومی در گرگان دارای حیاط مرکزی بودند اما ساختمان به صورت برونگرا طراحی می‌شد. در حقیقت بنا درون محوطه‌ای محصور و چهار طرف باز قرار داشت. بنابراین عمده آن‌ها به صورت نیمه درونگرا و یا درونگرا بودند که شکل و نحوه ارتباط حیاط با ساختمان بر این موضوع تاثیر داشت. غالب بناها دو طبقه و دارای حیاط‌های متعدد بودند که هر یک در دست گروهی خاص و با عملکردی متفاوت قرار داشتند. مجموعه تقوی دارای ۵ حیاط و مجموعه باقری دارای ۷ حیاط با ۴ ورودی هستند. معمولاً تعداد بازشوها در همکف کمتر از طبقات فوقانی بود. برخی از خانه‌ها که در استفاده طبقه مرفه جامعه قرار داشتند، دارای اندرونی و بیرونی، فضای تابستان نشین و زمستان نشین نیز بودند. خانه‌های تقوی و باقری جزو این دسته از خانه‌های مرفه بودند که در استفاده تاجران گرگانی تیار قرار داشتند. اغلب این خانه‌ها یک فضای باز اصلی داشتند و سه طرف دیگر به صورت فضای باز کم‌عمق بود و صرفاً برای نورگیری و تهویه از آن استفاده می‌شد. عمده ساختمان‌ها از مصالح بنایی و نرده‌ها و حصارها معمولاً چوبی بودند. از آنجایی که شهر گرگان در پهنه‌بندی استان در قسمت کوهپایه‌ای قرار دارد، بیشتر بناها در این منطقه با آجر، خشت و با ظرفیت حرارتی بالا ساخته شده‌اند [۲۲]. با توجه به تعاریف مذکور و عوامل بررسی شده تحت عنوان عوامل ایجابی مولفه امنیت، جدول زیر جهت بررسی این عوامل در راستای اثبات وجود یا عدم وجود سرزندگی در معماری بومی استان گلستان تنظیم شده است.

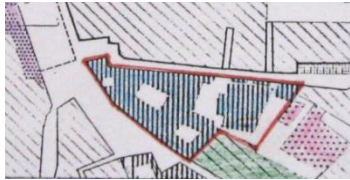
جدول ۳ تاثیر عوامل ایجابی امنیت در خانه‌های بومی گرگان، مأخذ: نگارنده

عوامل ایجابی	استراتژی	شکل و دیاگرام
خوانایی	نوع طراحی، سیرکولاسیون حرکتی و چیدمان عناصر موجود در این خانه‌ها دارای مرزبندی شفاف است	
روشنایی	در طول روز به دلیل تعدد بازشوهای موجود نور کافی وارد فضا می‌شود. شب هنگام نیز با ایجاد نورهای مصنوعی دارای روشنایی مطلوبی است.	
چشم‌ناظر	به علت برون‌گرایی بنا، می‌توان به فضای بیرونی ساختمان دید مطلوبی داشت.	
کوچک کردن اجزا	خانه‌های اعیانی بومی گرگان مانند خانه تقوی، به جای واحدی بزرگ به صورت مجموعه‌ای، دارای چند بخش کوچکتر بودند. بنابراین خدمات‌رسانی نیز بهتر صورت می‌گرفت.	
قلمروپایی	حفظ حریم بین معبر و خانه که قلمرویی خصوصی محسوب می‌شد بسیار مهم بود. به همین دلیل تفکیک فضایی و نفوذ به آن اهمیت پیدا می‌کرد. همچنین در خانه نیز بسته به عملکرد هر فضا، هر یک از ساکنان قلمروی مربوط به خود را داشتند.	
قلمروپایی	وجود مرزبندی بین فضاها با ایجاد اختلاف ارتفاع.	
محرمیت	در خانه‌های اعیانی مانند خانه تقوی معمولاً ورودی‌های جانبی به صورت سلسله مراتبی به فضای اصلی می‌رسید تا حریم خانه حفظ شود.	

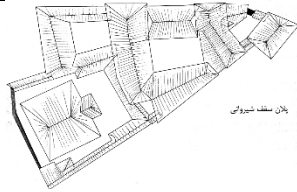
نمایی از خانه باقری

پلان خانه تقوی

خانه باقری

خانه تقوی

پلان مسکونی

خانه تقوی

به دلیل بافت فشرده و ارگانیک در محلات بومی و قدیمی گرگان، نفوذپذیری به خانه‌ها قابل کنترل بود.

نفوذپذیری

توده به دور فضا جمع شده و ایجاد فضاهای گمشده را غیر ممکن کرده است، عدم وجود پخی و گوشه های غیر قابل کنترل در فضا. امکان نظارت توسط بازشوهای موجود در سراسر بنا.

حذف فضاهای غیرقابل دفاع

۷- نتیجه گیری

این پژوهش با هدف شناسایی عوامل موثر بر مولفه امنیت به عنوان عاملی تاثیرگذار در ارتقای سرزندگی محیط‌های کالبدی صورت گرفته است. با استناد به نتایج به دست آمده از طریق مقایسه نظرات و مدارک موجود در این زمینه ۸ عامل خوانایی، روشنایی، قلمروپایی، تقسیم اجزاء، محرمیت، فضای قابل دفاع، چشم ناظر و نفوذپذیری به عنوان موارد موثر در برقراری امنیت محیط‌های ساخته شده شناسایی شده‌اند. همچنین با بررسی این عوامل در دو خانه بومی گرگان می‌توان به این نتیجه دست یافت که سرزندگی در خانه‌های قدیمی بیش از مسکن‌های مدرن کنونی وجود داشته است. خانه‌ها و محلات با معماری قدیم قادر به تامین آسایش و امنیت کاربران خود با رعایت نکاتی چون محرمیت، خوانایی و دیگر موارد بودند. وجود امنیت در محلات سکونتی قدیمی همچنین موجب شکل‌گیری ارتباط عمیق بین همسایگان می‌شد. انسان در قدیم خانه را محل آسایش و شکوفایی خود می‌دانست اما معماری‌های کنونی با چشم پوشی از به‌کارگیری عوامل موثر در امنیت و سرزندگی، قادر به تامین این آرامش نیستند. بنابراین افراد برای رفع نیازهای کیفی خود و حس رضایتمندی به بیرون از خانه پناه می‌برند. متأسفانه رستوران‌ها، پارک‌ها، هتل‌ها و دیگر مکان‌های موقت فقط بخش کوچکی از این نیازها را برطرف می‌سازند. بنابراین برای دستیابی به رضایتمندی و در نهایت احساس سرزندگی پایدار می‌بایست به شکل‌گیری عوامل مذکور در محیط‌های سکونتی توجه کرد. وجود مولفه امنیت به عنوان اولین و پایه‌ای‌ترین نیاز کاربران یک فضا می‌تواند آن فضا را به مکانی سرزنده برای افراد تبدیل کند.

۸- منابع

- [۱] یزدانی، س. و تیموری، س. (۱۳۹۲). تاثیر فضاهای باز مجتمع های مسکونی بر افزایش تعاملات اجتماعی ساکنین. نشریه هویت شهر، ۷، (۱۵)، ۹۲-۸۳.
- [۲] بمانیان، م. ر. و محمودی نژاد، ه. (۱۳۸۷). تحقیقی در سنجش عوامل تاثیرگذار بر احساس امنیت شهری نمونه موردی: شهر کرمان. فصلنامه مدیریت شهری، ۱۹، (۱۹)، ۵۹-۷۱.
- [۳] ادیبی سعدی نژاد، ف. و عظیمی، آ. (۱۳۹۰). تبیین امنیت در محیط شهری بر مبنای پارامترهای کالبدی و طراحی (مورد شهر بابل). نشریه آمایش محیط، ۴، (۱۵)، ۸۱-۱۰۵.
- [۴] مظلی، ق.، خدادادی آق قلعه، ف. و اکبری، ع. (۱۳۹۵). تاثیر احساس امنیت بر رضایتمندی سکونتی در مجتمع مسکونی هزار دستگاه نازی آباد تهران بر اساس مدل (C.P.T.E.D). نشریه هنرهای زیبا، ۲۱، (۱)، ۷۸-۶۷.

- [۵] لنگ، ج. (۱۳۸۳). آفرینش نظریه معماری- نقش علوم رفتاری در طراحی محیط. چاپ چهارم. ترجمه علیرضا عینی فر، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- [۶] الکساندر، ک. (۱۳۹۰). سرشت نظم. ترجمه رضا سیروس صبری، علی اکبری. تهران: انتشارات پرهام نقش.
- [۷] سلیمی، ا. ر. (۱۴۰۰). بازشناسی تئوری های امنیت شهری در فضاهای عمومی از نگاه نظریه پردازان. نشریه معماری شناسی، ۳، (۱۹)، ۹۵-۱۰۱.
- [۸] طاهر طلوع دل، م. ص. و سادات، س. (۱۳۹۶). مؤلفه های عامل ایجاد سرزندگی ساکنین فضاهای زیستی. نشریه معماری و شهرسازی پایدار، ۵، (۱)، ۶۰-۴۷.
- [۹] بنتلی، ا. ی.، الکلک، آ.، مورین، پ.، گلین، س. و اسمیت، گ. (۱۳۹۸). محیط‌های پاسخده. چاپ چهاردهم. ترجمه مصطفی بهزاد فر. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- [۱۰] خستو، م. و سعیدی رضوانی، ن. (۱۳۸۹). عوامل موثر بر سرزندگی فضاهای شهری. فصلنامه هویت شهر، ۴، (۶)، ۷۴-۶۳.
- [۱۱] گلکار، ک. (۱۳۷۹). مؤلفه های سازنده کیفیت طراحی شهری. نشریه علمی- پژوهشی صفا، ۳۲، (۳۲)، ۶۵-۳۸.
- [۱۲] گلکار، ک. (۱۳۸۶). نشاط و سرزندگی در شهر به کمک طراحی شهری. نشریه شهرنگار، ۷، (۳۹)، ۲۴-۳۸.
- [۱۳] مازلو، ا. ا. (۱۳۶۹). انگیزش و شخصیت. چاپ دوم. ترجمه احمد رضوانی، مشهد: موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
- [۱۴] طباطبایی، م. (۱۳۸۵). معیارهای طراحی شهری و محیطی در مقیاس های مختلف فضایی. نشریه جستارهای شهرسازی، ۱۷ و ۱۸، (۱۸)، ۶۶-۷۶.
- [۱۵] شهبازی، م.، یگانه، م. و بمانیان، م. (۱۳۹۸). غربالگری عوامل سرزندگی محیطی در فضاهای باز مجموعه های مسکونی شهر تهران با استفاده از تکنیک فازی. فصلنامه مدیریت شهری، ۴، (۵۴)، ۱۴۷-۱۶۸.
- [۱۶] الکساندر، ک. (۱۳۹۰). معماری و راز جاودانگی- راه بی زمان ساختن. ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- [۱۷] گل، ی. (۱۳۹۶). زندگی در فضای میان ساختمان ها. ترجمه شیما شصتی، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
- [۱۸] اینسلا (۱۳۹۵). بافت قدیم گرگان. بهشتی برای گردشگران و دوستداران میراث فرهنگی. <https://www.isna.ir/news/95040111865>. تاریخ دسترسی: (۱۴۰۰/۸/۱۰).
- [۱۹] صحرا نورد، س. (۱۳۹۵). تصاویر هوایی شهر تهران. "http://fna.ir/V5JQRG". تاریخ دسترسی: (۱۴۰۰/۸/۱۰).
- [۲۰] هاشمی، س. س. نقی زاده، م. (۱۳۹۶). بررسی راهکارهای ارتقا امنیت در طراحی مجتمع های مسکونی. کنفرانس ملی معماری و شهرسازی، ۴.
- [۲۱] اغنیلایی، ا.، منتظرالحجه، م. و نبوی یزدی، م. (۱۳۹۴). نقش محرمیت در معماری اسلامی- ایرانی. همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران، ۱. دانشگاه علم و هنر یزد.
- [۲۲] سلطان زاده، ح. و قاسمی نیا، م. (۱۳۹۰). گونه شناسی ساختار کالبدی-کارکردی معماری مسکونی استان گلستان. معماری و شهرسازی آرمان شهر، ۴، (۷)، ۱-۱۵.
- [۲۳] محسنی تبریزی، ع.، قهرمانی، س. و یاهاک، س. (۱۳۹۰). فضاهای بی دفاع شهری و خشونت (مطالعه موردی فضاهای بی دفاع شهر تهران). نشریه جامعه شناسی کاربردی، ۲۲، (۴)، ۷۰-۵۱.
- [۲۴] بزی، خ. ر.، دهداری، م.، شجاع، ط. و موسوی، م. س. (۱۳۹۵). سیر تحولات معماری شهری در شهرهای ایرانی- اسلامی (نمونه موردی خانه باقري، گرگان). کنگره پیشگامان پيشرفت، ۱۰.

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

نقش امنیت در ارتقای سرزندگی محیط های مسکونی. نمونه موردی: خانه تقوی و باقري گرگان